

Britisk etterretningstjeneste og april dagene 1940

Av Christian F. Uhl, mai 2017

Den britiske etterretningsoffiseren Malcolm Munthes tilstedeværelse i Rogaland ved krigsutbruddet 1940 ble gjenstand for svært mye oppmerksomhet etter at han selv skrev en bok der han omtaler de hendelsene han var involvert i, og ikke minst etter at høyesterettsadvokat Trygve Wyllers bok om april dagene 1940 kom ut i 1959. I denne boka, „*April dagene 1940*“, ble Munthe viet ganske stor oppmerksomhet.

Før jeg kommer tilbake til den opphetede debatten i kjølvannet av Wyllers bok, vil jeg innledningsvis beskrive bakgrunnen for at representanter for den britiske etterretningstjenesten befant seg i Stavanger i april 1940.

Vinteren 1940 ble det klart for Storbritannia og Frankrike at tyskerne hadde planer om å besette Norge. Derfor ble det lagt planer for operasjoner som skulle stikke kjepper i hjulene for tyskerne. Den første operasjonen hadde navnet «*Operation Wilfred*» og gikk ut på å minelegge norsk farvann for å hindre transport av svensk jernmalm til Tyskland. Denne operasjonen ble gjennomført 8.april. Britene var forberedt på en eller annen form for militær reaksjon fra tyskerne på mineleggingen. Da skulle «*Operation R4*» settes ut i livet, og britiske tropper sendes til Narvik for å forhindre transport av jernmalm med jernbanen fra Sverige, og dessuten skulle Trondheim, Bergen og Stavanger settes under kontroll av britiske styrker. Etter landgangen i Stavanger skulle man omgående ødelegge Sola flyplass og sjøflyhavnen i Hafsfjord. Deretter skulle styrkene forflyttes til Bergen, som skulle utgjøre et sterkt militært

Malcolm Munthe

5. The role of your detachment is to deny to the Germans the use of the civil aerodrome, seaplane base establishment and commercial harbour facilities at STAVANGER. It is intended that the operation should be in the nature of a raid, and you should prepare plans for withdrawal by sea after arrival.

6. There are two sets of circumstances in which a landing may be undertaken:-

- (a) At the invitation of Norway. In this case full co-operation of the Norwegians can be assumed.
- (b) Following immediately on a hostile German act in Norway. In this case we may not have received an invitation from Norway, and the attitude of the Norwegians at your ports of disembarkation will be uncertain. It is the intention of His Majesty's Government that your force should land provided it can do so without serious fighting.

Instruksen til kommandanten for den planlagte britiske landgangen i Stavanger var ikke til å misforstå. Malcolm Munthe ville formidle dette til „*hver eneste antinazistisk nordmann*“

støttepunkt for de allierte i Norge. Styrkene som skulle gå i land i Stavanger var skipet ombord i de britiske krysserne Glasgow og Devonshire allerede morgenen 7. april og klar for å komme tysk landgang i forkjøpet.

Den britiske landgangen i Stavanger var godt forberedt også lokalt. Det britiske konsulatet i byen hadde blitt utvidet med militære spesialister - både fra marinen, flyvåpenet og hæren, til sammen fem personer. Blant disse var etterretningsoffiseren Malcolm Munthe. Han hadde kommet til Stavanger 5.april. Disse fem britene holdt alle til på Victoria hotell med trådløst radioutstyr. Fra det rommet de hadde montert den trådløse mottakeren og senderen hadde de perfekt utsikt til byens havn. Tidlig på morgenen fikk de melding om at tyskerne hadde gjort landgang i Oslo, og at alle

Victoria Hotell (ca 1920)

konfidensielle papirer ved den britiske legasjonen i Oslo var blitt brent, slik at tyskerne ikke skulle få snusen i de britiske invasjonspanene. Malcolm Munthe bestemte at det skulle man også gjøre i Stavanger. Papirer fra konsulatet ble i all hast fraktet over til hotellets forbrenningsovn i kjelleren og destruert der.

Malcolm Munthe hadde med seg opplysninger til britene i Stavanger om en forventet tysk invasjon i Norge og instruksjer i forbindelse med landgangen av britiske tropper i Norge. For britene som befant seg i Stavanger var det derfor forventet at den tyske invasjonen ville bli

etterfulgt av britisk landgang, nærmest umiddelbart. I et brev Malcolm Munthe sendte til en av sine norske venner i 1957 skrev han at han i de tidlige morgentimer 9.april via den rådløse mottakeren mottok en melding om at «en britisk styrke ville bli kastet mot Jæren! Denne opplysning har jeg utvilsomt brakt videre til hver eneste antinazistisk mann i ansvarlig stilling som jeg møtte. Jeg kan forsikre at jeg frimodig brakte videre til nordmennene alle de tjenstlige meddelelser jeg selv mottok».

Krysseren HMS Devonshire var det ene av to skip som skulle ilandsette britiske tropper i Stavanger

Den britiske flåten krysset 8. og 9. april fram og tilbake i Nordsjøen for å sikre seg den tyske marinen, før denne fikk satt tropper i land. Dette lyktes ikke.

Konsulen i Stavanger, Thomas Spence, hadde sammen med familien flyktet til hytta de hadde på Vier i Sandnes allerede 9.april på formiddagen. De britiske offiserene, bortsett fra Munthe, dro også til Vier. Munthe og konsulens sekretær, miss Cragg, dro imidlertid på egen hånd til et ektepar miss Cragg kjente fra før, disponent for Sandnes Jernvarefabrikk, Leif Berg og den britiske kona hans. Munthe omtaler disponent Berg som «X» i boka si, «På hemmelig oppdrag i Norge». Han skriver:

«Frøken Cragg sto ved vinduet og holdt øye med veien. X skrudde på radioen, men den norske stasjonen lot til å være taus. Han begynte å spørre meg ut om situasjonen, og jeg forsøkte å male det hele så lyst som mulig da jeg fortalte at engelskmennene kunne ventes når som helst, og at de sammen med de norske styrkene ville kaste tyskerne på sjøen. Jeg kunne ikke si når og hvor, da radioapparatet mitt var ødelagt. Etter atskillige kopper te ble vi enige om å forsøke å få fatt i en eller annen representant fra de lokale styrkene.

...

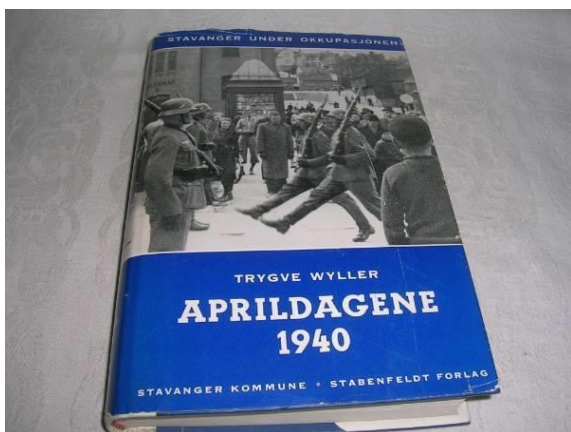
Jeg planla å sette ut en rekke observasjonsposter langs kysten som skulle melde av så snart de oppdaget invasjonsflåten vår. I mørket ville vi ordne oss med signallys som skulle vise vei til landingsstedet. Samtidig skulle X så snart som mulig gjøre alt han kunne for å sette meg i kontakt med en norsk offiser fra den lokale forsvarskommandoen. Han skulle også forsøke å skaffe meg en ny sender.

Den dagen skjedde det ingen ting, og jeg gikk og la meg i en løe like i nærheten. Hele natten ventet jeg å høre kanontordenen som skulle fortelle at Hans Majestets hær var i anmarsj.

Neste dag kom X tilbake og kunne fortelle at engelskmennene hadde landet i Nord-Norge mellom Narvik og Bodø, men at han ingen ting hadde hørt om lignende operasjoner her. Han fortalte også at de lokale forsvarsstyrkene, Rogaland Regiment, hadde gitt opp kyststrekningen og trukket seg tilbake til en fjord sør for Stavanger. Derfra ville de så angripe tyskerne når den engelske hjelpen kom. X hadde også sendt bud til en løytnant fra sin egen avdeling og bedt om å få tak i en høytstående offiser til meg.

...

X hadde forstått at tyskerne var i ferd med å etablere utkikksteder langs kysten. Vi bestemte da at vi skulle komme oss av sted til konsulens hytte og vente der til den norske offiseren innfant seg."

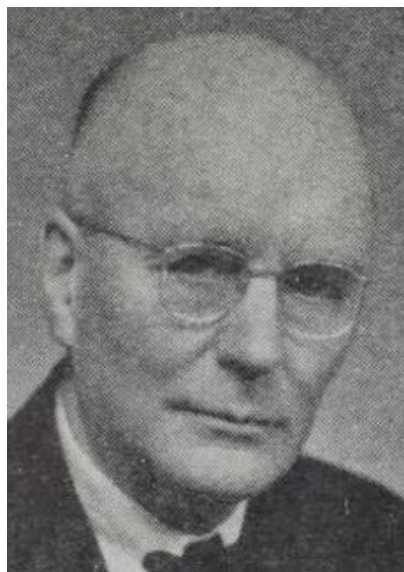

Her er vi i tidspunktet i beretningen om Malcolm Munthes bevegelser etter at han forlot Stavanger ved middagstider 9.april som Wyller vier stor oppmerksomhet i verket om april dagene 1940. Wyller mer enn antyder at Munthe 10. eller 11. april var i kontakt med major Brandt eller en av hans underoffiserer for å formidle at britiske styrker var ventende. Dette kan da, i følge Wyller, være forklaringen på at major Brandt unnlot å følge oberst Spørcks ordre om å forflytte alle tropper til Setesdal. Mange har i årene etter krigen lurt på hvorfor Brandt handlet slik han gjorde, og her får man så servert en logisk forklaring på hans handlemåte.

I et brev til en norsk venn i 1949 skrev Malcolm Munthe: "Jeg mener å huske at navnet på den offiser jeg møtte utenfor Stavanger var Brandt. Jeg kan ikke huske hvilken dato ... men jeg tror det var etter den 11. april at jeg brakte ham de siste opplysninger om vår påtenkte landing i nærheten av Stavanger."

I et senere brev (1957) til den samme vennen skrev Munthe: "...Før min mottaker ble knust (hans radiooffiser ødela den 9.april om morgenen da han var redd for å bli tatt som britisk spion) mottok jeg tjenstlig meddelelse at en britisk styrke ville bli kastet mot Jæren... Denne opplysning har jeg utvilsomt under timene i Stavanger brakt videre til hver eneste antinazistisk nordmann i ansvarlig stilling som jeg møtte, - meget mulig til noen av Brandts venner om ikke til Brandt selv."

Munthe avslutter brevet med å si at ikke har noen notater å støtte seg til, og at han har problemer med å huske navn og detaljer.

Dette kapitlet i advokat Trygve Wyllers verk satte virkelig sinnene i bevegelse, spesielt hos major Brandts slektninger. Det

Høyesterettsadvokat Trygve Wyller (1888-1960)

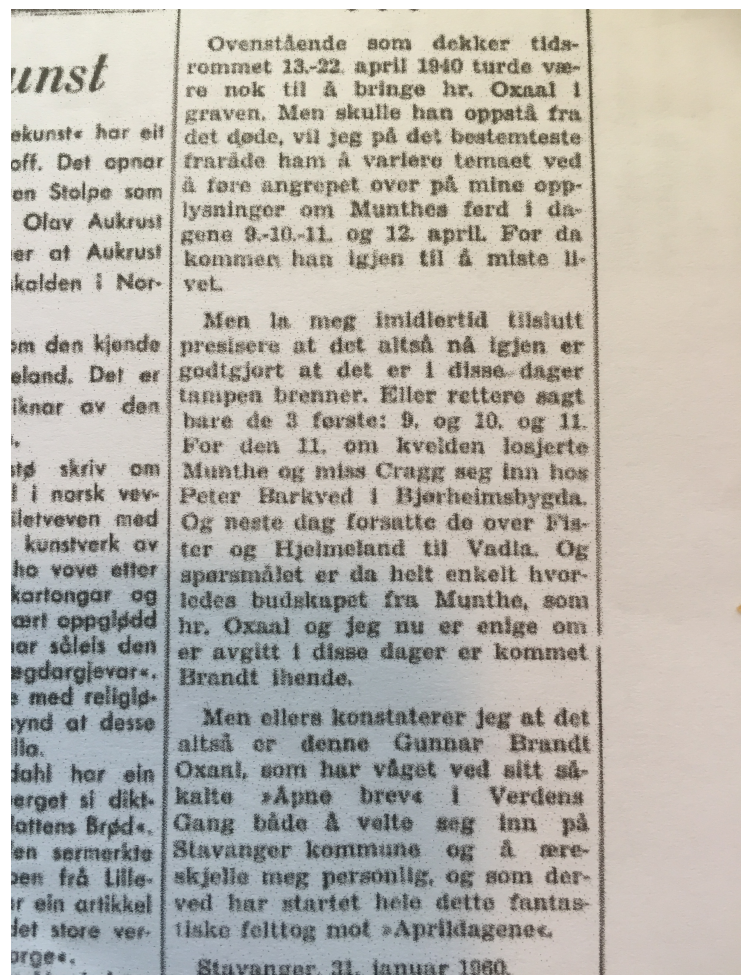

Faksimile fra Rogalands Avis da diskusjonen var på sitt heteste

ble ført en heftig debatt i avisspaltene i Stavanger Aftenblad, Rogalands Avis og VG. Man mente at Wyller trakk major Brandt ned i søla ved å antyde at han hadde fått opplysninger fra en britisk etterretningsoffiser uten å meddele dette til sin overordnede, oberst Spørck. Det ble påstått at Wyller med sin bok hadde til hensikt å "sverte de falnes minne". Det ble til og med truet med rettsak hvis ikke Stavanger kommune (som hadde bedt Wyller om å skrive historien om okkupasjonen) ikke trakk boka tilbake. Oberst Spørck kom også på banen med tildels kraftige beskrivelser av Wyller og han verk.

seg i debatten som pågikk utover vinteren og våren 1960. Han hadde det man vil kalle en "glitrende penn" og kastet seg inn i diskusjonen omkring kapitlet som omhandler Munthe og Brandt med stort engasjement. I oktober døde Trygve Wyller, men helt til kort tid før han døde var han aktiv med sine skrivelser, både i denne og i andre saker. Etter hans død var det sønnen, Karl Wyller, som engasjerte seg i forsvar for farens bok og hans rett som historiker og forfatter å sette fram hypoteser uten å bli angrepet for mangel på hederlighet. I et innlegg i Aftenbladet framholder Karl Wyller at faren i "sin framstilling i meget varsom form antyder at den eventuelle kontakt som måtte ha foreligget mellom Munthe og Brandt etter 9. april kan ha virket medbestemmende for Brandts "opprør" overfor sin oberst."

7. desember 1961 tok Stavanger Formannskap en endelig avgjørelse om Wyllers bok "Aprildagene 1940": Vedtaket lød: „Formannskapet kan ikke finne at det i denne sak foreligger grunnlag for noen forføyning fra Stavanger kommunes side.“ Det ble henvist til at forfatteren fikk et selvstendig litterært oppdrag, slik Trygve Wyller framhevet i sitt forord til "Aprildagene 1940": „Redaksjonskomiteen har gitt meg frie hender - de vurderinger og synspunkter som er lagt til grunn står derfor også

Trygve Wyller hadde en kvass penn

helt for min egen regning". Redaksjonskomiteen, Wyllers oppdragsgiver, uttalte følgende om Munthe-teorien: „Hva angår den såkalte Munthe-teori, som har vært særlig sterkt i søkelyset, kan redaksjonskomiteen ikke se at den slev om den i og for seg skulle være uholdbar, er ærekrenkende for major Brandt, og spørsmålet om ærekrenkelse er jo det opprinnelige og egentlige ankemål mot Wyllers verk. Redaksjonskomiteen kan heller ikke se at Munthe-teorien, selv om den skulle være uholdbar, rokker den alminnelige tiltro til Wyllers verk, idet teorien på intet punkt gir seg ut for å være annet og mer enn en hypotese... Wyllers har, ut fra det materiale som forelå, nemlig i særlig grad Munthes egne opplysninger, og innenfor det resonnement han på dette punkt fører, ikke stått uten grunnlag for å danne seg sin hypotese, og resonnerer ut fra den."

Etter dette stilnet debatten om Wyllers verk, "Aprildagene 1940".

Man kan lett undres over at det skulle være så kontroversielt å antyde en mulig kontakt mellom en britisk etterretnings-offiser og major Brandt. Dette må forstås ut fra den tiden denne hypotesen ble lansert. Bølgene etter krigen hadde ikke lagt seg. Mange var opptatt av å fordele ansvar og skyld. Selv om man var klar over at Brandt hadde nektet å adlyde sin overordnede, oberst Spørck, var det nok viktig å forstå dette i lys av Brandts heltemot og ikke i lys av en meddelelse gitt av en britisk etterretningsoffiser, som Brandt videre unnlot å formidle videre til sin overordnede.

Historien om etterretningsoffiseren Malcolm Munthe er forøvrig som en spionroman. Før han kom til Stavanger var han på oppdrag i Finland. Etter at han flyktet fra Rogaland kom han til Sverige som assisterende militærattasjé. Der hadde han ansvar for sabotasjeaksjoner som skulle gjennomføres i Norge. Han ble utvist fra Sverige sommeren 1941. Tilbake i England arbeidet han blant annet sammen med den kjente norske offiseren Martin Linge og var da med på planlegging av sabotasjeaksjoner på norsk jord. I 1943 ble han beordret til Algerie for derfra å være med på etterretningsoppdrag i Italia. Der ble han sterkt såret. Under rekonvalesensen skrev han den omtalte boka, „På hemmelig oppdrag i Norge“. Som en kuriositet kan nevnes at den britiske forfatteren Ian Fleming, som også var etterretningsoffiser under krigen og opererte sammen med Munthe i Italia, fant sin inspirasjon hos Malcolm Munthe da han skapte James Bond. Malcolm Munthes opphold og flukt gjennom Rogaland vil bli emne for en senere artikkel.

Kilder:

Stavanger Aftenblad

Rogaland Avis

VG

Trygve Wyllers: Aprildagene 1940, Stabenfeldt forlag 1959

Malcolm Munthe: På hemmelig oppdrag i Norge, Stabenfeldt forlag 1954

UK National Archives

Operasjonene i Rogaland og Haugesund, indre Hardangeravsnittet, utgitt av Krigshistorisk avdeling, Oslo 1959